

Юрій Волошин
(Полтава)

«НАЙБІЛЬШ ВАЖЛИВА ДУХОВНА ПЕРСОНА В КИСЬВІ...»

До 100-річчя з дня народження патріарха УАПЦ Мстислава

Непересічна постать патріарха Мстислава (в миру Степан Скрипник) завжди буде викликати інтерес дослідників. За своє довге життя він пройшов тернистий шлях українського священника, на долю якого випало чимало випробувань. Одним із них була участь Мстислава у розбудові Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в роки гітлерівської окупації. Це був чи не найскладніший період його діяльності. Саме тоді проявились неабиякі організаторські здібності щойно висвяченого єпископа. В історичній літературі зустрічаємо діаметрально протилежні оцінки тієї ролі, яку зіграв Мстислав у роки Другої світової війни.

Так офіційна радянська історіографія називала його «довіреною особою гестапо»¹, «нацистським прислужником»² та іншими подібними епітетами. Водночас більшість представників української діаспори стверджує, що Мстислав у своїх діях керувався виключно інтересами українського народу та української церкви. Через цю свою принципову позицію він не раз зазнавав переслідувань з боку окупантів.

Ми не будемо критикувати жодної з названих точок зору, а звернемося до оцінок діяльності єпископа Мстислава, які зустрічаються в повідомленнях німецьких та радянських спецслужб. У зв'язку з тим, що документи, в яких містяться ці згадки в цілому не стосуються життя церкви, публікувати їх повністю недоцільно. Тому обмежимося лише тими уривками, які безпосередньо пов'язані з нашою проблемою.

На С.Скрипника гітлерівські спецслужби звернули увагу вже влітку 1941 р. В одному з повідомлень служби безпеки подається його характеристика, складена німцями на основі свідчень якогось п. Мицюка. З неї видно, що цей пан не відрізнявся доброзичливим ставленням до Скрипника.

«Степан Скрипник – 42-х років, освіта – незакінчена середня школа, додаткова участь у товариських курсах (кооперативних)³.

Як родич керівника українських полонофілів, партія УНС, Симона Петлюри, користувався підтримкою польських урядових кіл. Спочатку (працював) у польській адміністрації, на посаді секретаря комунального відділу на Волині. Перебував на службі у Волинського воєводи Юзевського, який висунув його у депутати польського сейму. Юзевський проводив політику асиміляції українського населення, не зупиняючись перед такими засобами, як примус та обман.

У сеймі Скрипник зарекомендував себе як кращий друг поляків, не помічав грязної, насильницької політики поляків по відношенню до ук-

раїнців⁴. Через це він заслужив в українських колах ім'я людини, що торгує власною совістю. На початку війни він виступив у сеймі з ультра-польською патріотичною промовою⁵.

Після падіння Польщі він перейшов у протипольський табір і приєднався до антипольських, українських націоналістичних течій – Українське націонал-демократичне об'єднання в Лемберзі (Львові).

Серед українських кіл існує думка, що Скрипник є агентом відомого інформ. бюро⁶. Його моральні якості розцінюються українцями дуже низько»⁷.

З проголошенням у Львові 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української Держави С.Скрипник активно включається в розбудову її структур. Він обирається Головою Української Ради Довір'я на Волині. Проте його діяльність на цій посаді, прагнення до утвердження національної державності, намагання відстоювати власну позицію викликали гостру реакцію нацистів. В одному з чергових повідомлень писалось: «За розпорядженням в/групи «Зюйд» – професора Коха⁸ утворена Волинська рада довір'я, під керівництвом Скрипника⁹. На самовпевнену мову Скрипника в його листі до рейхскомісара і його прагнення до послаблення німецького впливу необхідно звернути увагу»¹⁰.

Уже в перші місяці окупації стало зрозуміло, що відродження Української Держави не входить в плани гітлерівців. З осені 1941 р. вони розпочали репресії проти українських патріотів. За таких обставин С.Скрипник вирішує повністю присвятити себе розбудові Української автокефальної церкви, яка щойно почала відроджуватись. Ще будучи депутатом польського сейму, він велику увагу приділяв обороні прав українського православ'я і брав активну участь у житті церкви.

У травні 1942 року разом з іншими кандидатами в Андріївському Соборі м. Києва він був висвячений на єпископа Переяславського. Під час постригу в чернецтво С.Скрипник отримав ім'я – Мстислав.

Після висвячення Мстислав деякий час залишався в Києві, допомагаючи єпископу Ніканору¹¹ організувати церковне життя на Східній Україні. Доручену справу єпископ виконував з притаманним йому завзяттям. Це не залишилось поза увагою пильного ока нацистських спецслужб. В їхньому повідомленні читаємо: «Церква. Найбільш важлива духовна персона в Києві – це висвячений у травні цього року єпископ автокефальної церкви політикан Мстислав. Він досить серйозно прагне до об'єднання незалежної православної церкви з автокефальною православною церквою. При цьому він забороняє будь-які дії, які б спричинили погіршення зв'язків з православним єпископом Пантелеймоном¹². Він навіть збирається прохати Пантелеймона про переговори з метою замирення»¹³.

Але діяльність єпископа Мстислава не обмежувалась самим лише Києвом. Влітку 1942 р. він здійснив велику місійну подорож по Лівобережній Україні. Владика відвідав тоді Переяслав, Хорол, Лубни, Миргород, Полтаву

та цілий ряд інших міст. Він брав участь в масових хрещеннях та богослужіннях, висвячував духовенство та освячував заново відкриті храми. Найбільшим успіхом Мстислава була підписана ним угода про приєднання до УАЦП Харківського митрополита Феофіла Булдовського¹⁴. Про те, що Мстислав зіграв ключову роль у цій події, свідчили і радянські спецслужби. Так у березні 1943 р. в доповідній на ім'я першого секретаря ЦК КП(б)У Хрущова нарком внутрішніх справ УРСР Сергієнко писав: «На початок активної діяльності Харківського єпархіального управління, окупанти закінчили оформлення вищого керівництва в особі адміністратора української автокефальної церкви Полікарпа Сікорського¹⁵. Харківське єпархіальне управління і митрополит Феофіл не мали нічого спільного з Сікорським до липня 1942 р., коли в м. Харків приїхав представник адміністратора єпископ Мстислав – племінник Петлюри на прізвище Скрипник. У результаті 27.7.42 р. був складений спеціальний протокол з визнанням адміністратора Полікарпа Сікорського головою української церкви і перехід на принцип автокефалії». Там же містилось і свідчення про те, що єпископ Мстислав висловлював невдоволення окупаційним режимом: «...в розмові з націоналістами Сліпченком та Сеником Мстислав говорив, що не в усіх точках політика німців відповідає настроям українських суспільних кіл. Потрібно чекати більших і менших конфліктів з німцями і бути готовими до всього.

Становище українських єпископів, і зокрема його, Мстислава, надзвичайно тяжке, доводиться з німцями хитрувати і будувати політику, враховуючи невдоволення мас, що примушує бути політиком та чесним пастирем свого народу, «підтримуючи його невдоволення та протест»¹⁶.

Гітлерівці з свого боку теж були незадоволені надмірно активним єпископом, який докладав багато зусиль для перетворення УАПЦ на загальнонаціональну церкву. Такий розвиток подій суперечив планам нацистів. Православну Церкву вони розглядали лише як додаток до своєї пропагандистської машини і намагались не допустити її посилення.

Щоб нейтралізувати діяльність єпископа Мстислава, генерал-комісар Київської генеральної округи наприкінці вересня надіслав йому наказ такого змісту:

«Генерал-комісар
генеральної округи Київ

Київ 22 вересня 1942 р.

До єпископа Мстислава.

З політичних причин забороняємо Вам перебувати будь-де в Україні на захід від Дніпра і в частині генеральної округи Київ, розташованої на схід від ріки.

Доручаю Вам до 27 вересня залишити Київ. Про дату Вашого від'їзду і місце, куди Ви виїжджаєте, доручаю повідомити мені»¹⁷.

Однак Мстислав зігнував цей наказ. На початку жовтня він взяв участь у забороненому гітлерівцями Луцькому Соборі єпископів та підписанні «Акту поєднання» з представниками Автономної Церкви. Поява цього документа фактично означала подолання церковного розколу і створення єдиної православної церкви в Україні. Погодитись з таким розвитком подій німці не могли. «Рейхскомісаріат у Рівному заявив єпископові Мстиславу «секретарю-канцлеру – Синоду українських єпископів», що в принципі він схвалює об'єднання обох церковних напрямків, проте з новим станом справ він не може погодитись через те, що він є результатом забороненого зібрання єпископів і взагалі за бажанням рейхскомісара форма української ієрархії може бути остаточно встановлена лише після задоволення України. З огляду на те, що рейхскомісар у майбутньому передбачає об'єднання та створення вищого керівництва, необхідно вжити заходів, щоб усунути єпископів обох напрямків, які всупереч забороні брали участь у церковному соборі та самочинно здійснили об'єднання. Мстислав усупереч забороні з боку рейхскомісара з'являється в Україні по цей бік Дніпра був у Луцьку і взяв активну участь у самоправстві. Йому запропоновано відправитися в обране ним самим місце по той бік Дніпра. Мстислав залишив Київ 23.10 і відбув до місця свого вигнання у Прилуки Чернігівської губернії. Мстислав зобов'язався під час заслання не займатись ніякою політикою та церковною діяльністю, причому йому заявили, що заслання для нього повинно розглядатись як випробування його благонадійності»¹⁸.

Таким чином, наведені нами документи свідчать про те, що владика Мстислав відіграв досить помітну роль у релігійному житті України періоду окупації. Його ім'я частіше, ніж імена інших єпископів, зустрічається в повідомленнях як німецьких, так і радянських спецслужб. З них видно, що діяв він не в інтересах окупантів, а виходячи з власного бачення ролі і місця церкви в житті українського народу. Безумовно, що єпископ Мстислав змушений був враховувати тодішню політичну ситуацію і разом з іншими ієрархами вихвалити на офіційному рівні окупаційний режим¹⁹. Проте вся його діяльність була спрямована не на зміцнення цього режиму, а на розбудову Української автокефальної православної церкви. Отже, він не був ні «нацистським прислужником», ні «агентом гестапо», і переслідування та репресії, яких він зазнав з боку нацистів, зайвий раз це засвідчують.

Примітки

¹ Коваль М. УАПЦ – служниця фашистських окупантів // Людина і Світ. – 1986. – № 1. – С. 57.

² Дмитрук К.Є. Під штандартами реакції і фашизму. – К., 1976. – С. 206.

³ Насправді С.Скрипник у 20-х рр. навчався у Варшавській вищій школі політичних наук.

⁴ Це не відповідає істині. Відомі численні факти протестів депутата Скрипника на захист прав українців, зокрема української церкви. Див.: Ткачук А., Петрів І. Мстислав – патріарх Київської і всієї України. – К., 1993.

⁵ Мається на увазі протест українських депутатів, в тому числі і С.Скрипника, проти

віроломного нападу гітлерівців на Польщу.

⁶ Очевидно, йдеться про службу безпеки Директорії УНР. Це твердження – вигадка автора, яка не підтверджується жодним із джерел.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1063. – Арк. 69.

⁸ Кох Ганс, професор, співробітник нацистського міністерства окупованих східних територій.

⁹ Українська Рада Довір'я на Волині, створена на початку вересня 1941 р., головним своїм завданням вважала розбудову українського державного життя Головою Ради був С.Скрипник. Великого значення Рада надавала становленню УАПЦ. Так, уже на першому своєму засіданні створила Тимчасову адміністрацію для її управління. Була розпущена гітлерівцями на початку 1942 р.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1063. – Арк. 62.

¹¹ Ніканор (Абрамович), архієпископ УАПЦ – висвячений на початку лютого 1942 р. у Пинську. Протягом всієї окупації перебував у Києві, де займався організацією церковного життя. З 1944 р. і до кінця життя – на еміграції.

¹² Пантелеймон (Рудик) – єпископ Автономної церкви, керував Київською єпархією. Був противником єднання з УАПЦ. З 1944 р. на еміграції.

¹³ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 106. – Арк. 7.

¹⁴ Булдовський Феофіл, митрополит УАПЦ. Під час окупації здійснював керівництво парафіями на території Слобідської України. Наприкінці 1942 р. був призначений адміністратором УАПЦ на Лівобережній Україні. Після відступу гітлерівців залишився у Харкові. Восени 1943 р. його заарештували органи МДБ. Помер в ув'язненні у січні 1944 р., маючи 78 років.

¹⁵ Сікорський Полікарп, митрополит УАПЦ. У грудні 1941 р. був призначений Адміністратором УАПЦ на окупованих гітлерівцями землях України митрополитом Варшавським Діонісієм (Валединським). Протягом всієї окупації очолював розбудову структур УАПЦ. З 1944 р. на еміграції.

¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 23.

¹⁷ Мартирологія українських церков. – Торонто-Балтимор, 1987. – Т. 1. – С. 750.

¹⁸ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 176. – Арк. 77.

¹⁹ Волинь – (Рівне). – 1942. – 28 червня.